

บทที่ 1

บทนำ

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ประเทศไทย ได้พัฒนาตามนโยบายและแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ตั้งแต่ฉบับที่ 1 (2504-2509) จนถึงปัจจุบันเป็นเครื่องกำหนดทิศทางที่สำคัญในการพัฒนา ซึ่งมีผลกระทบในทางที่ดีและไม่ดี ก่อให้เกิดช่องว่างระหว่างรายได้ของคนในเมืองและคนในชนบท ความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติและสภาพแวดล้อม ความสับสนของสังคมที่เน้นวัตถุนิยม มีการแข่งขัน การแก่งแย่ง การเอาเปรียบมากขึ้น แต่ดูเหมือนว่าปัญหาเหล่านี้ได้รับการเอาใจใส่แก้ไขน้อยมาก เพราะไม่มีผลกระทบต่อผู้กำหนดนโยบายโดยตรง และผู้บริหารอันมีอำนาจหน้าที่ที่จะต้องเข้ามาแก้ไขปัญหอย่างจริงจังและต่อเนื่อง จวบจนปัญหาดังกล่าว ได้มีผลกระทบในวงกว้างต่อคนทั้งประเทศ คือวิกฤตเศรษฐกิจทางการเงิน ที่ทำให้ประเทศไทยเกือบล่มสลายทางเศรษฐกิจที่กำลังเกิดขึ้นอยู่ในขณะนี้ ก็คือผลพวงที่เกิดจากปัญหาที่สะสมมาช้านาน ซึ่งอาจจะกล่าวได้ว่าเป็นสมมุติฐานอันแท้จริงของความล้มเหลวทางธุรกิจและแบบแผนพัฒนาอันเป็นมาตลอดระยะเวลา 40 ปีที่ผ่านมา

การกำหนดเป้าหมายของการพัฒนาประเทศ ที่มุ่งเน้นถึงตัวเลขอัตราการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจเป็นดัชนีชี้วัดความรุ่งเรืองก้าวหน้า ทำให้ทุกสาขาอาชีพต่างพยายามแสวงหารายได้ที่เป็นตัวเงินเป็นหลักมากเกินไป ไม่ได้คำนึงถึงต้นทุนทางสังคม ทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมเท่าที่ควร คนถูกมองเป็นเพียงปัจจัยการผลิตเพื่อสนองความต้องการของตลาดแรงงานเท่านั้น ไม่ได้คำนึงถึงคุณค่าของความเป็นมนุษย์ที่สามารถพัฒนาศักยภาพได้บนรากฐานของภูมิปัญญาและวิถีชีวิตความเป็นอยู่ในท้องถิ่นของตนเอง ทำให้ชุมชนท้องถิ่นรอรับการถ่ายทอดเทคโนโลยีจากภายนอก และยังไม่ตระหนักถึงความสำคัญของการวิจัยและการพัฒนาเพื่อต่อยอดต่อฐานความรู้ที่มีอยู่แล้วของตนเอง

ทำนองเดียวกันกับภาคการเกษตร นโยบายของรัฐในช่วงที่ผ่านมามุ่งเน้นให้เกษตรกรเป็นเพียงกลไกหรือเครื่องจักรในการทำการผลิตด้านการเกษตร เพื่อสนับสนุนสาขาอาชีพอื่น โดยเฉพาะอุตสาหกรรมและการส่งออก มีเป้าหมายเพื่อการกินดีอยู่ดีของคนในชาติ โดยกำหนดให้ภาคเกษตรทำการผลิตเพื่อให้มีอาหารสำหรับการบริโภคภายในประเทศอย่างเพียงพอ มีวัตถุดิบสำหรับอุตสาหกรรมภายในประเทศ ผลิตเพื่อทดแทนการนำเข้าวัตถุดิบ ลดการขาดดุลทางการค้า และให้มีผลผลิตเหลือเพื่อการส่งออกนำเงินตราเข้าสู่ประเทศ

ภายใต้การคาดหวังดังกล่าว ภาคเกษตรสามารถทำการผลิตเพื่อตอบสนองความต้องการได้เป็นอย่างดี จนทำให้ภาคอุตสาหกรรมเกษตรขยายตัวอย่างรวดเร็วในช่วงที่ผ่านมา แต่เมื่อมองกลับมายังเกษตรกรผู้ผลิตกลับพบว่า ฐานะความเป็นอยู่ของเกษตรกรทั้งในด้านเศรษฐกิจ สังคม ส่วนใหญ่ยังคงอยู่ในสภาพที่ยากจน มีหนี้สินล้นพ้นตัว เมื่อเทียบกับสาขาอาชีพอื่นทำให้เกษตรกรต้องแบกรับความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจ โดยเฉพาะในด้านการผลิตแล้วเกษตรกรต้องแบกรับภาระเกี่ยวกับต้นทุนในการผลิตที่สูงขึ้นทุกวัน ผลผลิตที่ออกมาขายได้ราคาต่ำ ทำให้มีการประท้วงกันอยู่และที่สำคัญ คือ เกษตรกรมีสุขภาพแย่งเพราะ สารเคมี ปุ๋ย ที่กลายเป็นปัจจัยที่สำคัญในการผลิต

ถึงแม้ว่าจะมีการใช้สารเคมีทางการเกษตร เพื่อควบคุมการระบาดของแมลงศัตรูพืช กลับพบว่าการระบาดของแมลงศัตรูพืชมีแนวโน้มรุนแรงมากยิ่งขึ้น และยังพบว่าศัตรูพืชสามารถต้านทานต่อสารเคมีป้องกันกำจัดศัตรูพืชได้ในเวลาอันรวดเร็ว เนื่องจากแมลงมีความสามารถในการปรับตัวของแมลงเพื่อให้อยู่รอดและขยายพันธุ์ได้บนพันธุ์พืชที่มีความต้านทาน ซึ่งจะทำให้เกิดการระบาดหนักยิ่งขึ้น เกษตรกรก็จะต้องเพิ่มปริมาณการใช้ยาเพิ่มมากยิ่งขึ้นเรื่อยๆ ซึ่งเป็นการเพิ่มต้นทุนในการผลิต ก่อให้เกิดหนี้สินเพราะผลผลิตได้ไม่คุ้มค่าแก่การลงทุน เนื่องจากราคาสินค้าทางการเกษตรมีความผันผวนอยู่ตลอดเวลา

การใช้สารเคมีป้องกันกำจัดศัตรูพืชทั้งอย่างรู้เท่าทันอันตรายและขาดความรู้ของเกษตรกรทำให้เกิดผลกระทบต่อตัวเกษตรกรเองและผู้บริโภค ตลอดจนสภาพแวดล้อมอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ การตกค้างของสารเคมีป้องกันกำจัดศัตรูพืช ทำให้เกิดการสะสมพิษในอวัยวะส่วนต่างๆ ของร่างกายเมื่อถึงปริมาณมากพอจะทำให้เกิดอาการเจ็บป่วย ไม่แข็งแรงหรือในที่สุดอาจเป็นอันตรายถึงชีวิตได้นอกจากนี้ยังมีพิษตกค้างในสิ่งแวดล้อมทำให้ระบบนิเวศได้รับความเสียหาย ก่อให้เกิดความไม่ยั่งยืนของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

ชุมชนบ้านใหม่สันมะนะ ตำบลต้นธง อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน เป็นตัวอย่างของชุมชนที่เกษตรกรใช้สารเคมีกันมากจนทำให้เกษตรกรเจ็บป่วย บ้านใหม่สันมะนะเป็นพื้นที่ที่มีความเหมาะสมในการผลิตผักเป็นอย่างยิ่งเพราะเป็นที่ราบลุ่มแม่น้ำปิง ประชาชนส่วนใหญ่ประกอบอาชีพการเกษตรโดยเฉพาะการปลูกผัก ซึ่งมีศักยภาพในการผลิตผักออกสู่ตลาดตลอดปีและมีปริมาณมากเพื่อขายส่งให้กับพ่อค้าคนกลาง ส่งขายต่อในตลาดลำพูน เชียงใหม่และกรุงเทพฯ ผักที่ปลูกได้แก่ ผักคะน้า ผักกวางตุ้ง ผักกูด ผักชี ผักบุ้ง ผักกาด เป็นต้น

เกษตรกรมีการใช้สารเคมีป้องกันกำจัดศัตรูพืชติดต่อกันเป็นเวลานานประมาณปี 2520 เป็นต้นมา จนเป็นอันตรายต่อสุขภาพของเกษตรกร ผู้บริโภคตลอดจนสภาพแวดล้อม จากการสุ่มเจาะเลือดเพื่อหาปริมาณสารพิษในร่างกายเมื่อวันที่ 14 กุมภาพันธ์ 2543 พบว่าจากเกษตรกรทั้ง

หมด 17 ราย ตรวจพบสารเคมีในร่างกายเกษตรกรจำนวน 16 ราย และในจำนวนนี้มีเกษตรกร 8 ราย พบว่ามีสารเคมีในร่างกายในระดับอันตราย (สถานีอนามัยบ้านสันมะนะ, 2543)

ข้อมูลดังกล่าวทำให้เกษตรกรเกิดการตระหนักที่จะลดการใช้สารเคมีป้องกันกำจัดศัตรูพืช มีการรวมกลุ่มของเกษตรกรจำนวน 33 คน เพื่อหาทางออกร่วมกัน ในปี 2543 โดยเจ้าหน้าที่เกษตรตำบลให้การสนับสนุนกิจกรรมจัดทำแปลงสาธิต การใช้สารจากธรรมชาติและกลวิธีในการกำจัดศัตรูพืช แต่เกษตรกรไม่ได้ทำต่อเนื่องและเลิกไปมีเพียงเกษตรกร 1 ราย คือนายอานวย ติใหม่ ที่สนใจทำพยายามทดลองค้นคว้าวิจัยลองผิดลองถูกด้วยตนเอง แต่ไม่ประสบผลสำเร็จเช่นกัน เนื่องจากขาดความรู้ในการผลิตและการใช้สารจากธรรมชาติและกลวิธีในกระบวนการผลิตอย่างครบวงจร เกษตรกรรายนี้ได้พยายามชักชวนเพื่อนบ้านร่วมมือกันหาทางแก้ไขปัญหาที่เป็นรูปธรรมมากยิ่งขึ้น สถานการณ์ดังกล่าวทำให้ผู้วิจัยเกิดแนวคิดและแรงบันดาลใจในการวิจัยร่วมกับเกษตรกร เพื่อร่วมกันหาแนวทางในการทำให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการคิดวิเคราะห์หาแนวทางในการลดการใช้สารเคมีป้องกันกำจัดศัตรูพืช ที่ให้สอดคล้องกับบริบทของชุมชน

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อพัฒนาแนวทางเพิ่มการมีส่วนร่วมของเกษตรกรและทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้อง ในการลดการใช้สารเคมีป้องกันกำจัดศัตรูพืช
2. เพื่อศึกษาเงื่อนไข ในการเพิ่มการมีส่วนร่วมของชุมชนบ้านใหม่สันมะนะ ในการลดการใช้สารเคมีป้องกันกำจัดศัตรูพืช

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. ผลการวิจัย
  - 1.1 ได้แนวทางเพิ่มความร่วมมือของเกษตรกรและทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องในการลดการใช้สารเคมี
  - 1.2 ได้องค์ความรู้เกี่ยวกับข้อมูล
  - 1.3 ศักยภาพ ข้อจำกัด เงื่อนไข
  - 1.4 กระบวนการ / รูปแบบ / แนวทาง การทำงานแบบมีส่วนร่วมของชุมชน
2. ผลเชิงพัฒนา
  - 2.1 เกษตรกรได้เรียนรู้ถึงแนวทางการลดการใช้สารเคมี
  - 2.2 สมาชิกมีความสามัคคี ช่วยเหลือกันภายในชุมชน
  - 2.3 สมาชิกมีการรวมกลุ่มกันแก้ปัญหา

- 2.4 เกษตรกรลดการใช้สารเคมี
- 2.5 มีการใช้สารอินทรีย์ในกระบวนการผลิตเพิ่มขึ้น
- 2.6 เทคนิควิธีการปฏิบัติการพัฒนาอยู่เสมอ

ระยะเวลาที่ใช้ในการดำเนินการวิจัย

ระยะเวลาในการดำเนินการวิจัย คือตั้งแต่ เดือนสิงหาคม 2543 ถึง เดือนพฤษภาคม 2544 รวม 10 เดือน

วิธีการวิจัย

ในการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยประยุกต์ใช้วิธีการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research, PAR) ในการพัฒนาแนวทางเพิ่มการมีส่วนร่วมของชุมชนในการลดการใช้สารเคมีป้องกันกำจัดศัตรูพืช โดยผู้วิจัยมีบทบาทเป็นผู้กระตุ้นประสาน (facilitator) ให้เกษตรกร และผู้มีส่วนได้ส่วนเสียได้ร่วมคิด วางแผน ทดลองทำ สรุปทบทวน ในการแก้ปัญหาอย่างต่อเนื่อง โดยมีขั้นตอนดังนี้ คือ

1. ขั้นเตรียมการวิจัย

- 1.1 ศึกษาชุมชน
- 1.2 พิจารณาเลือกประเด็นเพื่อวิจัย
- 1.3 หาผู้ร่วมทีมวิจัย
- 1.4 จัดทำแผนปฏิบัติการ

2. ขั้นดำเนินการวิจัย

- 2.1 ปฏิบัติการตามแผนที่วางไว้ สรุปทบทวน และปรับแผนอย่างต่อเนื่อง ได้แก่
  - 2.1.1 เก็บข้อมูลพื้นฐานของชุมชน
  - 2.1.2 ประชุมกลุ่มเกษตรกร วิเคราะห์ชุมชน
  - 2.1.3 จัดกิจกรรมศึกษาดูงาน
  - 2.1.4 ประชุมสรุปทบทวน / วางแผนการดำเนินกิจกรรม
  - 2.1.5 ปฏิบัติตามแผน
  - 2.1.6 ประชุมติดตามผลการดำเนินงาน
  - 2.1.7 ประเมินผลตลอดกระบวนการวิจัย
  - 2.1.8 ตรวจสอบ จัดระเบียบข้อมูล
  - 2.1.9 วิเคราะห์ข้อมูลและสรุปข้อค้นพบ

กรอบแนวคิดในการวิจัย

กระบวนการวิจัย

ผลที่คาดว่าจะได้รับ

กระบวนการและขั้นตอนในการวิจัย
1. ขั้นเตรียมการ
● ศึกษาชุมชน
● พิจารณาประเด็นเพื่อวิจัย
● หาผู้ร่วมทีมวิจัย
● จัดทำแผนปฏิบัติการ
2. ขั้นดำเนินการวิจัย
● เก็บข้อมูลพื้นฐานของชุมชน
● ประชุมกลุ่มเกษตรกร วิเคราะห์ชุมชน
● จัดกิจกรรมศึกษาดูงาน
● ประชุมสรุปทบทเรียน/วางแผนการดำเนินงานกิจกรรม
● ปฏิบัติตามแผน
● ประชุมติดตามผลการดำเนินงาน
● ประเมินผลตลอดกระบวนการวิจัย
● ตรวจสอบ จัดระเบียบข้อมูล และ
● ทำการวิเคราะห์ข้อมูล

ผลการวิจัย
● ได้แนวทางเพิ่มความร่วมมือของเกษตรกรและทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องในการลดการใช้สารเคมี
● ได้องค์ความรู้ เกี่ยวกับข้อมูล
● ศักยภาพ ข้อจำกัด เงื่อนไข
● กระบวนการ/รูปแบบ/แนวทางการทำงานแบบมีส่วนร่วมของชุมชน
ผลการวิจัยเชิงพัฒนา
● เกษตรกรได้เรียนรู้ถึงแนวทางการลดการใช้สารเคมี
● สมาชิกมีความสามัคคี ช่วยเหลือกันภายในชุมชน
● สมาชิกมีการรวมกลุ่มกันแก้ปัญหา
● เกษตรกรลดการใช้สารเคมี
● มีการใช้สารอินทรีย์ในกระบวนการผลิตเพิ่มขึ้น
● เทคนิควิธีการปฏิบัติการพัฒนาอยู่เสมอ

นิยามศัพท์

ชุมชน หมายถึง ชุมชนบ้านใหม่สันมะนะ ตำบลต้นธง อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน

การมีส่วนร่วม หมายถึง การมีส่วนร่วมของเกษตรกรและผู้มีส่วนได้ส่วนเสียในระดับ การตัดสินใจในการคิด วิเคราะห์ปัญหา ร่วมหาทางเลือก ร่วมวางแผน ปฏิบัติกิจกรรม สรุป บทเรียนและปรับแผนทุกระยะในการลดการใช้สารเคมีป้องกันกำจัดศัตรูพืชของชุมชน บ้านใหม่สันมะนะ ตำบลต้นธง อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน

สารป้องกันกำจัดศัตรูพืช หมายถึง เป็นสารเคมีที่ใช้ในการปลูกผัก ซึ่งเป็นวัตถุมีพิษ สามารถก่อให้เกิดอันตรายต่อผู้ผลิต ผู้บริโภค และสภาพแวดล้อม

SWOT analysis หมายถึง เทคนิคที่ใช้ในการวิเคราะห์ชุมชนเพื่อให้เกษตรกรได้เรียนรู้ สถานภาพของชุมชน เพื่อจะได้นำมาใช้ในการทำแผนกลยุทธ์ โดย S ย่อมาจาก Strength คือ จุดแข็ง W ย่อมาจาก Weakness คือ จุดอ่อน O ย่อมาจาก Opportunity คือ โอกาส T ย่อมาจาก Threat คือ อุปสรรค

AIC หมายถึง เทคนิคที่กระตุ้นให้ชุมชนเกิดการระดมความคิดเห็นอย่างมีส่วนร่วม โดยการยอมรับฟังความคิดของผู้อื่น โดย A ย่อมาจาก Appreciation คือ การรับรู้ เห็นคุณค่า เข้าใจ I ย่อมาจาก Influence คือ ปฏิสัมพันธ์ การส่งผลกระทบ C ย่อมาจาก Control คือ การจัดการ การควบคุม